قۆناغەکانی گەشەی ناسیۆنالیزم لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان

بابان ئەلیاسی

ئەم نوسراوەیە هەوڵێکە بۆ شێکردنەوەی کۆمەڵناسی-سیاسی قۆناغەکانی گەشەی وشیاریی نەتەوەیی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان. بۆ ئەم مەبەستەش، لە میتۆدی بەراوەردی مێژوویی میرۆسلاڤ هرۆک کەڵک وەردەگرین، کە بۆ لێکدانەوەی قۆناغەکانی گەشەی وشیاریی نەتەوەیی گرووپە بندەستەکانی Nondominant groups[1] ئۆرووپای ناوەندی و ڕۆژهەڵاتی بەکاری هێناوە. هرۆک قۆناغەکانی دروست بوونی نەتەوە، لە نێو گرووپە بندەستەکانی ئۆرووپای ناوەندی و ڕۆژهەڵاتیدا بە سەر سێ فازدا دابەش دەکا. ئەم فازانە، بە فازەکانی A، B و C ناو دەبا. لە هەرییەک لەم قۆناغانەدا، چالاکانی نەتەوە بندەستەکان ئەرکی جیاوازیان دەکەوێتە سەر شان. قۆناغبەندییەکەی هرۆک لە سەرەتای سەدەی ١٩وە دەست پێ دەکا. ئەم نووسراوەیە هەروەها هەوڵ دەدا بە ئاوڕدانەوەیەک لە دۆخی گرووپە بندەستەکان لە ئۆرووپا، پێش گەیشتن بە قۆناغی نەتەوە بوونیان، بەرچاوڕوونییەک بدا بە خوێنەر. دیارە هرۆک لە دەستەواژەی کەمینە کەڵک وەرناگرێ. بەڵکو دەستەواژەی گرووپە بندەستەکان، یان گرووپە ئیتنییە بندەستەکان بەکار دێنێ.

پێشەکی

هەستی نەتەوەیی وەک لایەنێکی دیکەی گەشەی مرۆیی، قۆناغی هەڵدانی هەبووە. بۆیە بۆ لێکدانەوەی پرسی نەتەوە، دەبێ ڕەهەندی مێژوویی ڕەوتی دروست بوونی نەتەوایەتی لەبەرچاو بگیردرێ. دەستەواژەی دەوڵەت-نەتەوە دروستکراوی مێژووی نوێیە. زۆربەی وڵاتانی ئۆرووپایی، چەند دەوڵەت-نەتەوەیین. واتە زیاتر لە یەک ئیتنیک لە نێو ئەو دەوڵەت-نەتەوانەدا دەژین. دەوڵەت-نەتەوەکانیش لە کەمینەگەلێک پێک هاتوون کە ئەندامەکانیان سەر بە نەتەوەیەکی دیکەن. ژمارەیەک دەوڵەت-نەتەوە کە وەک یەکەیەکی ئیتنیکیی خودموختار بوونیان هەبووە، وەک فرانسەوییەکان، پرتەقاڵییەکان، هۆلەندییەکان، لانیکەم لە سەدەی ١٦وە، بەردەوام بوونیان هەبووە. نموونەی ئەو نەتەوانەش کە دەسەڵاتی ئیمپراتووریان هەبوو و چەند ئیتنیکیان لە خۆیان دەگرت، ئینگلیزییەکان، دانمارکییەکان و سویدییەکان بوون. ئەگەر کورد لە دوای هاتنی ئیسلامەوە خاوەنی دەوڵەتێکی یەکپارچەی کوردستان، کە کورد خۆی حوکمی بەسەردا بکا، نەبووە، بەڵام چەندین ئیمارەتی ناوچەیی(لۆکاڵ) لە بەشە جیاجیاکانی کوردستان بوونیان هەبووە. کەوابوو کورد دەچێتە نێو ئەو چینە نەتەوانەی کە پێش بوونیان بە نەتەوە، ناوچەی خودموختار و نیمچە-خودموختاریان هەبووە. لێرە دەتوانین ئاماژە بە حوکمڕانیی حەسەنوویە(یا حەسنەوییە) لە باشووری کێوی بێستوون بکەین کە لە ٩٥٩ تا ٩٧٩ میلادیدا بوونی هەبووە و حوکمڕانییەکانی سۆران و ئەردەڵان، لە سەدەی ١٦وە تا کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدە بوونیان هەبووە. دوو هۆکاری سەرەکییش بۆ خێرا کردنی گەشەی وشیاریی نەتەوەیی لە قۆناغی ئیتنییەوە بۆ نەتەوە، لە ڕوانگەی هرۆکەوە، پەیوەندیی بە هەبوونی دوو فاکتەری بنەمایی هەببووە: یەکەم، هەبوونی حوکمڕانییەکی سوننەتی لە مێژوودا. دووهەم، چڕوپڕ بوونی ئاستی زوڵم و زۆری نەتەوەی سەردەست، دەرحەق بە گرووپە ئیتنیکییە بندەستەکە. نوخبەی کورد هەر لەسەرەتاوە، بۆ دروست کردنی وشیاریی نەتەوەیی، پەنای بردۆتە بەر تایبەتمەندییە هاوبەشەکانی کورد، وەک گرووپێکی ئیتنیکی و هەر وەها حوکمڕانیی کورد لە مێژووی دووردا. ئەم هەوڵانە لە نووسراوەی نوخبە کوردەکانی ئەو سەردەمە، واتە شەرەفنامەی شەرەفخان و مەم و زینی ئەحمەدی خانی، بە زەقی دەردەکەون. بە پێی چەشنی خەباتی ڕووناکبیری و سیاسیی کورد لە سەدەی ١٩، دەکرێ دەستپێکی قۆناغی یەکەمی وشیاریی نەتەوەیی کورد، بگەڕێنینەوە بۆ ئەو سەدەیە، کە هاوکاتە لە گەڵ خەباتی بەشێک لە گرووپە ئیتنییە بندەستەکانی ئۆرووپا بۆ دروست کردنی نەتەوە و نەتەوایەتی. بە پێچەوانەی نەتەوەکانی سەرەوە، کە نەتەوەیان لە سەر ئاسەواری حوکمڕانییەکی سوننەتیی مێژووی دوور و نزیکی خۆیان دامەزراندوە، کۆمەڵێک نەتەوە دەوڵەتیان لە سەر بنەمای یەکەی ئیتنیکیی خودموختاری سەدەکانی ناوەڕاست دانەمەزراند، بەڵکوو هێز و وزەی خەباتی نەتەوەیی خۆیان لە گرووپە ئیتنیکییەکان و کۆمەڵگەی (کۆمۆنیتی) خۆیان هەڵێنجاوە.

چەمکی ناسیۆنالیزم

بە گوێرەی بیردۆزی ئیتنۆ-سامبۆلیست، نەتەوە مودێرنەکان ڕیشەی ئیتنیکییان هەیە کە دەگەڕێتەوە بۆ دەورانی پێش مۆدێرنیتە و مێژووی دوور زەمان. ئەم مەکتەبە پێی وایە نەتەوەکان هەریەکە بە شێوەی جیاواز گەشەیان کردووە، بەڵام هەر نەتەوەیەک لە سەر بنچینەیەکی ئیتنیکی دروست بووە. تیۆرییە مۆدێرنەکانیش لە پێناسەیان بۆ ناسیۆنالیزم و نەتەوەدا جیاوازییان هەیە. بەڵام خاڵی هاوبەشیان ئەوەیە کە نەتەوە دەستکردە

و دیاردەیەکی نوێیە و لە لایەن ناسیۆنالیزمەوە لە سەردەمی مۆدێرنیتەدا، دروست کراوە.

ئیرنســـت گیلنـــر گرنگییەکـــی بنەمایی دەدا بە مۆدێرنیزاســـیۆنی ئابووری و هەبوونی دەوڵەت وەک پێشمەرج. ئەم مۆدێلە تیۆرییەی گیلنر، لەگەڵ راســـتییەکانی کۆمەڵگای کورد لە رۆژهـــەڵات ناگونجێ، چونکـــە کۆمەڵگای کورد لەو بەشـــەی کوردستان، گۆمەڵگایەکی ســـەنعەتی نییـــە. نەتـــەوەی کوردیـــش لە ســـەر بنەمای ســـاختار دەوڵەتـــی (دەوڵەتی لە پێـــش دروســـتکراو)، دروســـت نەکراوە. دەوری بنەڕەتییـــش کە بنێدیکت ئاندرســـن دەیدا بە زمانی چاپکراو، وەک پێشـــمەرجی دروســـت بوونـــی نەتـــەوە، ئەویـــش لەگەڵ واقعییەتی رۆژهەڵاتی کوردســـتان ناگونجێ، چونکـــە بەکارهێنانـــی زمانی کـــوردی زۆر ســـنووردارە. بەگوێرەی ئەم تیۆرییە، نەتەوە، دەرئەنجامی پرۆسەی هاوبەشی سەرمایەداری و تێکنولۆژیی چاپـــە، کە لە ڕێگای هەمەگیر کردنی زمانێکی ســـتاندارد و هاوبەش، پێک دێت. کەواتوو هەستی نەتەوەیی دەرئەنجامی زمانی نووســـراوی گشـــتگیر و ســـتانداردی کوردی نییە.

میتۆدۆلۆژی

فازی A. لەم فـــازەدا، چالاکانی نەتەوەیی لە هەوڵی ئـــەوە دان کە بناغەی پێناســـەیەکی نەتەوەیـــی دابڕێژن. هـــەرۆک قۆناغی یەکەم بە قۆناغی رۆشـــنگەریی ئەکادیمی و زانستی دادەنێ. چالاکان بۆ بەرز کردنەوەی وشیاریی نەتەوەییـــی تاکەکانـــی کۆمەڵگاکەیـــان پەنا دەبەنـــە بـــەر زیندووکردنـــەوەی کەلەپوور و پاشخانی فەرهەنگی، زمانی و سفەتە تایبەت و هاوبەشەکانی کومەڵگاکەیان. بە تایبەت لەم قۆناغـــەدا پەلە ناکەن بـــۆ گەلاڵە کردنی داوا نەتەوەییەکان. پێشـــوەچوونی فازی یەکیش بەســـتراوەتەوە بە ئاستی تێکۆشان و چالاکی لـــە بـــواری لێکۆڵینـــەوەی ئەکادمیک و بڵاو کردنەوەی وشـــیاریی زمانەوانی، فەرهەنگی، کۆمەڵایەتی و هێندێ جار، لایەنی مێژوویی گرووپە بندەستەکە.

فـــازی B . لە فازی بێ، بە پەیوەســـت بوونـــی ژمارەیەکی زیاتری چـــالاکان، کار بۆ قایـــل کردن و راکێشـــانی ئەندامانی دیکەی گرووپـــە ئیتنییەکانیان دەکـــرێ بۆ پرۆژەی دروســـت کردنی نەتەوە لـــە داهاتوودا. فازی C. ســـەرئەنجام لـــە فـــازی ســـێ، چالاکە نەتەوەییەکان ســـەرکەوتوو دەبن لە دروست کردنـــی پێکهاتەیەکـــی کۆمەڵایەتیـــی پێک هاتوو لە زۆربەی حەشـــیمەتی کۆمەڵگاکەیان و بزووتنەوەیەکی جەماوەری دروست دەکەن. لەم فـــازەدا، ئیدی بزووتنەوە کۆمەڵایەتییەکە گشـــتگیر دەبێ و لق و باڵـــی فیکریی وەک، رۆحانی-محافـــزەکار، لیبـــرال و دێموکرات، کە هـــەر یەکەی بەرنامەی خۆی هەیە، دێنە گۆڕەپانی خەباتەوە.

دۆخی گرووپە ئیتنیکیە بندەستەکان لە ئۆرووپا

ئاســـتی هۆشـــیاریی گشـــتیی ئەندامانـــی گرووپە ئیتنیکییە بندەســـتەکان لە سەدەی ناوەراســـتدا، جیاوازی هەبـــووە. لە بارودۆخی سیاســـیی جیاوازیشـــدا ژیـــاون. چیکەکان، کرۆواتـــەکان، کاتالانـــەکان، نۆروێژییـــەکان، دەیانتوانی سەدەی ناوەڕاست وەک نموونەی دەوڵەتدارییان بهێننـــەوە. کەچی نەتەوەکانی وەک ئیســـتۆنییەکان، فینلەندییـــەکان، لیتوانەکان، سلۆڤانەکان، سلۆڤاک و هتد. . . ، دەوڵەتی سونەتییان نەبووە. هرۆک لە پرۆسەی دروست کردنی نەتەوە مۆدێرنەکاندا دوو قۆناغ بە گرینگ دەزانێ؛ یەکەم ئەوەی ســـەدەکانی ناوەڕاستە، دووەهەم، ئەوەی کە چارەنووسسازە، دەگەڕێتەوە بـــۆ ســـەرەتای مۆدێرنیتە، واتە دەگەڕێتـــەوە بۆ نیوەی دووهەمی ســـەدەی هەژدە.

بە گوێـــرەی هـــرۆک، دروســـت بوونی

دەوڵەتەکان لە سەدەی ناوەراست، ئاکامی تێکۆشانی چینی سەرەوەی کۆمەڵگا، واتە نۆخبە و بەشێکی چینی خوێندەوار بووە. هرۆک پێی وایە لە جێی خۆیدا نییە ئەگەر باسی دەستەواژەی ناسیۆنالیزم بکەین، لە بەستەری سەدەکانی ناوەراستدا. سەبارەت بە دەربازبوون لە قۆناغی ئێتنیکی بۆ قۆناغی نەتەوە، هرۆک پێی وایە بە هەمان شێوە کە دەوڵەتەکان لە سەدەی ناوەراستدا، لە خۆوە نەبوون بە دەوڵەتی مۆدێرن، گرووپە ئێتنیکییەکانیش بە شێوەی جودا گەشەیان کرد. واتە، یان بە خۆیاندا چوونەوە و نوێگەرییان کرد، یان تووشی ئاسیمیلاسیۆن ... بوون. چەندین دەوڵەتی سەدەکانی ناوەراست و گرووپە بندەستەکان لەناو چوون و ئاسەواریان سڕایەوە. کەوابوو گەشەسەندنێکی خۆبەخۆ لە گرووپی ئێتنیکیی تایبەتەوە بۆ دەوڵەتی مۆدێرن ئیمکانی نییە. ئەو گرووپە ئێتنیکییانەی توانیان تا سەدەی ١٩ خۆیان بپارێزن و پێناسەی خۆیان ڕاگرن، زوو یان درەنگ، چینێک توانی لە هەناویاندا سەر دەربێنێ و پرۆژەی دروست کردنی نەتەوەکەیان بەرز بکەنەوە.

دوو فاکتەر کاریگەرییان هەبوو لە پەڕینەوە لە قۆناغی (کاتگۆری ئێتنیکی) بۆ (کۆمۆنیتەی ئێتنیکی). یەکەم، ئەگەر گرووپە بندەستەکە توانیبای مێژووی خۆی لەو سەردەمە بە دەوڵەتێکی سوننەتی(ترادیشنال)ی دێر زەمانەوە گرێ بداتەوە. دووهەم، ئەگەر گوشار و زۆڵمی نەتەوەی دەسەڵاتدار، بە سەر گرووپی بندەستدا زۆر بووبایە، ئەم دوو هۆکارە پرۆسەی دروست کردنی پێناسەی ئێتنیکیی گرووپەکەیان خێرا دەکرد.

لە هەموو گرووپە ئێتنیکییە بندەستەکاندا، ژمارەیەک ئەندامی خوێندەوار، دەگەیشتنە ئەو ئەنجامەی کە گرووپەکەیان نەتەوەیەکی سەرکوتکراو و پشتگوێخراوە، و بە ئەرکی نیشتمانیی خۆیانیان دەزانی کە زیندووی کەنەوە. قۆناغی دەسپێکی جووڵاندنی (Agitation) گرووپە ئێتنیکییە بندەستەکان لە باری مێژووییەوە هاوکاتوسات نەبوون. ئەگەر بزووتنەوەی نەتەوەیی نۆروێژییەکان، چیکەکان، هەنگارییەکان و یۆنانەکان لە دەوروبەری ساڵەکانی ١٨٠٠ دەستی پێ کرد، خرۆشان و جولاندن لای فینلەندییەکان، ئیستۆنییەکان، سلۆنییەکان و ... لە ناوەراستی سەدەی ١٩هەمدا دەستی پێ کرد. لە کاتێکدا کە لیتوانییەکان، بیلاڕووسەکان، کاتالانەکان و باسکەکان لە قۆناغی دواتر بوون.

لە زۆربەی حاڵەتەکاندا، بزووتنە نەتەوەییەکان توانیویانە کۆمەڵانی خەڵک بۆ پشتیوانی لە داخوازە نەتەوەییەکان بجووڵێنن و جووڵاندنەوەکەش سەرکەوتنی بە دەست هێناوە. بەم شێوەیە پرۆسەی بە ئەنجام گەیاندنی پرۆژەی نەتەوەیی، وەرگەڕانی نەبووە و گەیشتۆتە ئەنجام. هەرچەند بزووتنەوەی نەتەوەیی، تورمزی پێ کراوە، قەدەخە کراوە، ئاڵا هەڵگرانی ڕاوەدوو نراون، بەڵام هیچ نموونەیەک شک نابەین کە لەو پرۆسەیەدا نەگەیشتبێتە ئامانج.

بە گوێرەی بۆچوونی هرۆک، لە ئاکامی لێکدانەوەی دوو ڕووداودا دەتوانین لە کۆی پرۆسەی دروست کردنی نەتەوە، بە تایبەت لە ئۆرووپای ناوەندی لە سەدەی ١٩ و هەروەها لە ئۆرووپای ڕۆژهەڵاتی و باشووری تێ بگەین. هەر گۆڕانێکی بنەرەتی لە ژیانی کۆمەڵایەتیی خەڵکیدا دەبنە هۆی لاواز بوونی پێناسە. بەو واتەیە کە هۆکاری گەڕان بە دوای ناسنامەی نەتەوەیی نوێدا، دەگەڕێتەوە بۆ ئەو قەیرانەی کە لە سیستەمی بایەخە کۆنەکاندا، لە نێو نیزامی کۆنی کۆمەڵایەتی و مەشرووعییەتی سیاسی و دینیی کۆندا، دروست دەبن. ئاڵوگۆڕەکانی وەک ڕزگار بوونی جووتیاران، بە عیلمانی بوونی بیر و هزر لە سێبەری چەرخی ڕۆشنگەری، ڕیفۆرمە کۆمەڵایەتی و ئیدارییەکان، پەیوەندییە کۆنەکان، وابەستەیی

و بیــر و باوەڕەکانی پێش خۆیانیان ڕۆوخاند. ئاڵوگۆڕەکان ســەرەتا لە لایــەن ئەو چینەوە هەست پێ کرا، کە لە سێبەری خوێندەواریدا، زووتــر لــە خەڵکی ئاســایی هەســتیان بە ئاڵوگۆڕەکان کرد.

قۆناغەکانی گەشەی هەستی نەتەوەییی کورد

گەشەی هەســتی نەتەویی لە کوردستان، بە قۆناغــی جیاجیادا تێپەڕیوە. ســەرەتا لە نێو نوخبەی سیاســی و ڕۆشنبیری کورد سەری هەڵداوە، هەر هەمان چینی باڵای کۆمەڵگای کوردیش بوون کە پرسی نەتەوەییی کوردیان هێناوەتــە گۆڕێ. لە ســەدەی ١٦ و ١٧ دوو شاکاری وێژەیی لە لایەن دوو زانای کوردەوە نووسراون. ئەوانیش شەرەفنامەی شەرەفخانی بتلیســی و مەم و زینی ئەحمــەدی خانین. هەردووکیان بــۆ نەوەکانی دوایــی گرنگیی زۆریان هەبــوو و دەوری بنەماییان گێڕا لە بەرز کردنەوەی وشیاریی نەتەوەییی کورددا. کوردەکان پێش سەدەی ١٩، ئەو وشیارییەیان هەبووە کە لە تورک، فارس و عەرەب جودان. ئەحمەدی خانی بە ئاشکرا باس لە جیاوازیی نێــوان کــورد و گرووپەکانی دیکــە دەکا و نەهامەتیی کــورد لە ژێردەســتەییی هێزی عوســمانی و فارســەکاندا دەبینێ. خانی داوا لە کوردەکان دەکا کە پاشــای خۆیان هەبێ و پێــی وابوو کە کــورد دەتوانن نەتەوەیەکی مــەزن بن. دەتوانین شــەرەفخانی بتلیســی وەک پێشــاهەنگی بە قەباڵە کردنی پێناسەی کوردی بناســین و کارەکانــی وەک مێژوی گشتیی کورد سەیر بکەین. پێداگریی لەسەر پاراستنی زانیاریی مێژوویی خانەدانی کورد کردووە بۆ وانە وەرگرتنی نەوەکانی پاشتر.

لــە ســەدەی ١٧ و ١٨ هەســتی ناسیۆنالیســتی لــە نێو هێندێــک نوخبەی کورددا چرۆ دەکا. دیارە دین لەو سەردەمەدا دەوری سەرکیی هەبووە و وەک پێناسەیەک جێگیر بووە. ئەحمەدی خانی لە سەردەمێکدا باس لە نەتەوەی کورد دەکا، کە ناسیۆنالیزم، گەشــەی نەکردبوو بۆ ناسیۆنالیزمی سیاسی. هرۆکیش پێی وایە، لە جێی خۆیدا نییە باس لە ناسیۆنالیزم لە سەدەکانی ناوەڕاستدا بکرێ. داڤید مەکداوێڵ پێ وایە لە ســەدەی ١٧ تا دەگاتە ســەدەی ١٩، هیچ نیشانەیەک نییە کــە کوردێکی دیکە جیا لە شــاعیری کورد ئەحمەدی خانی، باســی لە هەموو نەتەوەی کورد کردبێ.

بەڵام لە سەدەی ١٩، لە نێو ڕووناکبیراندا هۆنراوە نەتەوەییەکانی شــاعیری بە ناوبانگی کورد حاجی قادری کۆیی کە لە ســەردەمی ئیمارەتــی ســۆراندا دەژیا، لە سەرانســەری کوردســتان کاریگەریــی هەبــوو و وەک بیرمەندێکی گــەورەی ناســیۆنالیزمی کورد دەناســرێ. بە گوێرەی بۆچوونــی جوەیدە، حاجــی قــادری کۆیــی، لــە بــەر هۆنراوە بەهێزە نیشــتمانییەکانی ناســراو بوو و هەر بەو بۆنەیەشــەوە بە یەکێک لــە باوکەکانی ناســیۆنالیزمی کوردی دەژمێردرێ. لە بواری بزووتنــەوەی چەکداریشــدا یەکێــک لــەو بزووتنەوانە کە بە ڕوونی باســی پێک هێنانی کوردســتانی گــەورەی کــردووە، ڕاپەڕینی شــێخ عوبەیدوڵڵا نەهری بوو کە لە سەدەی نۆزدەهەمدا ڕووی داوە و دەکرێ بە گەورەترین ڕاپەڕینی کورد لە ســەدەی ١٩ ناو ببردرێ. ئامانجی ڕاپەڕینی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری کە ڕێبەرێکی ئایینی بــووە، پێک هێنانی وڵاتی ســەربەخۆی کوردســتان بووە. ئەو ڕاپەڕینە ئەگــەر چــی لە لایــەن ئێــران و تورکیەوە سەرکوت کرا، بەڵام توانی هەستی نەتەوەییی کورد ببووژێنێتەوە.

لە ســەدەی ١٩هەمدا، هەوڵی زۆر درا بۆ گەشــە پێدان بە زمانی کوردی. لە سەرەتای ســەدەی نــۆزدە، زمانی نووســینی کوردی پێشکەوتنی بەرچاوی بە خۆیەوە بینی. تێکەڵاو بوونــی نوخبەی ئەدەبیی کــوردی، هەبوونی

قۆتابخانە ئایینییەکان و هاتوچۆی مەلا و فەقێیەکانی بەشە جیاجیاکانی کوردستان، دەوری سەرەکییان لە بەهێز کردنی پێناسەی نەتەوەیی کورددا گێڕا. ئەگەرچی لە سەدەی ١٩دا هەستی نەتەوەیی کورد لە زۆربەی ناوچەکانی کوردستان گەشە دەکا و کوردەکان بە دوای ڕزگاربوونی خۆیاندان، بەڵام لەو دەمەدا، سیستەمی دەرەبەگایەتی و خێڵەکی لە هەموو بەشەکانی کوردستان زۆر زۆر بەهێزە. بەم پێیە دەکرێ فازی یەکەمی دروست بوونی هەستی نەتەوەیی کورد لە نێو نۆخبەی کورددا، بۆ سەدەی نۆزدە بگەڕێنینەوە. دیارە ئەم وشیاریی نەتەوەییە تەنها لە نێو چینی باڵای کۆمەڵگادا بوو. دەنا، بە گشتی تاکی کورد لەو سەردەمەدا خۆی بە ئەندامی لادێ، شار، یان ناوچەیەیەک دەزانی.

لە باری دروست بوونی هەستی نەتەوەییەوە، ڕۆژهەڵاتی کوردستان تا ڕادەیەکی بەرچاو کەوتۆتە ژێر کاریگەرییەکانی خەباتی بەشەکانی دیکەی کوردستان، بەتایبەت باشووری کوردستان. دوای ڕووخانی ئێمپراتۆرییەتی عوسمانی، بزووتنەوەی بەرینی نەتەوەیی کە لە لایەن شێخ مەحموودەوە دامەزرابوو، توانی کاریگەریی بەرچاوی هەبێ لە سەر وشیاریی نەتەوەیی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا. لە ساڵی ١٩٢٣ سمکۆ چاوی دەکەوێ بە شێخ مەحمود و باسی ڕێکخستنی جووڵانەوەی کورد دەکەن. لە ساڵەکانی ١٩٢٠

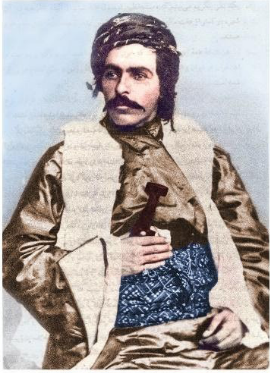

تا ١٩٢٢ سمکۆ تەواوی ناوچەکانی باکووری کوردستانی ڕۆژهەڵاتی خستە ژێر دەسەڵاتی خۆی. سمکۆ هەوڵ دەدا پەیوەندییەکانی لەگەڵ شێخ مەحموود پەرە پێ بدا و بیریش لەوە دەکاتەوە کە حکوومەتێکی لەو شێوەیە لە کوردستانی ڕۆژهەڵات دروست بکات و دوایی یەک بگرن. تا پێش پێکهێنانی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان (ژێ کاف)، لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، شێخ و ئاغا و دەرەبەگەکان ڕێبەرایەتیی بزووتنەوەی نەتەوەیی کوردیان دەکرد. پێش سمکۆ، لە ساڵی ١٩١٧دا، سەردار ڕەشید، لە سەروبەندی شەڕی یەکەمی جیهانی، کە پێشتر خەباتی دەست پێ کردبوو، کاتێک کە دەسەڵاتی ئێران لە ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان تەواو لاواز دەبێت، ئەو دەرفەتە دەقۆزێتەوە و بە ئامانجی زیندوو کردنەوەی میرنشینی ئەردەڵان و وەدەست هێنانی سەربەخۆیی نێوخۆیی و بە هاوکاری لەگەڵ چەندین سەرۆک خێڵی دیکەی وەک وەکیلی جوانڕۆ و حەمەخانی بانە و هتد، شۆڕشێک دەست پێ دەکا. بە گشتی شۆڕشەکانی نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم، ئەجێندای ناسیۆنالیستییان هەبوو و ئامانجیان نەهێشتنی دەسەڵاتی بیانی بە سەر ڕۆژهەڵاتی کوردستان و جێگیر کردنی دەسەڵاتێکی خۆجێیی بوو. بێگۆمان، ئامانجی ئەو شۆڕشانە چەسپاندنی دێموکڕاسی، چارەسەر کردنی کێشەی مالیک و جووتیاران، یان گۆڕانی

ساختاری کۆمەڵایەتی، دابین کردنی ژیانی سەردەمیانە و ئازادی بۆ شارنشینان نەبووە و باسیش لە مافی ژنان نەدەکرا. لە ڕوانگەی سەربازییەوە، بە گوێرەی ئەمیر حەسەنپوور، لادێ و کێوەکان ناوەندی ئەساسیی خەباتی چەکداری بوون و ڕێبەرایەتیی شۆڕشەکان زۆرتر مەیلیان بە پشت بەستن بە هێزی دەرەوە بوو، تا ئەوەی ستراتێژی بۆ گۆڕانی کۆمەڵگاکەیان دانێن. کاتێکیش هێزی هاوکاری هەلپەرستی دەرەوە، یارمەتییەکانی لێ دەبڕین، سەرکردایەتیی شۆڕشەکەش وازی لە خەبات دەهێنا. حەسەنپوور پێی وایە کە یەکەمین دابڕانی سازمانی لەگەڵ سیاسەتی فیۆدالی و خێڵەکی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، دەگەڕێتەوە بۆ ١٩٤٢، بۆ کاتی دامەزراندنی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان لە مهاباد کە ڕێبەرایەتی و ئەندامەکانی بە زۆری لە خەڵکی وردە بورژوای شارنشین، لاوانی خوێندەوار، ئەو مەلایانەی کە هەڵگری هەستی ناسیۆنالیستی و ئەرباب مڵکدارەکان بوون. شۆڕشەکان بە گشتی لە بەشێکی سنووری کوردستان بەڕێوەچوون. پرۆژەی سیاسیی ڕوونیشیان نەبووە کە لە حاڵەتی سەربەخۆییدا، بتوانن و بزانن دەوڵەتداری بکەن، یان چۆن لە گەڵ ناوەند یان نەتەوە بندەستەکانی هاوسێدا، پەیوەندییەکانیان ڕێک بخەن.

پێکهاتنی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان

بێگومان بە دامەزرانی کۆمەڵەی ژێکاف لە ساڵی ١٩٤٢دا، وشیاریی نەتەوەیی کورد لە ڕۆژهەڵات بەرەو فازی بێ، هەنگاوی ناوە. بە گوێرەی بۆچوونی هرۆک، دوای چالاکی بۆ زیندوو کردنەوەی فەرهەنگ و زمان و ... لە فازی یەکەمدا، لە فازی دووهەمدا چینێکی ناسیۆنالیست دێنە نێو گۆڕەپانی خەبات. کۆمەڵەی ژێکاف بە گشتی لە کۆمەڵێ خەڵکی وردە بورژوا و ناسیۆنالیست پێک هاتبوو. ئەم پێکهاتەیە، پێچەوانەی ڕاپەڕینەکانی پێشووتر بوو کە لە لایەن شێخ، ئاغا یان دەرەبەگەکانەوە ڕێبەرایەتی دەکران. کۆمەڵە دوایی دەبێتە حیزبی دێموکراتی کوردستان، بۆ ئەوەی کۆمارێکی خودموختار لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی خۆی پێک بێنێ.

هرۆک پێی وایە، گوێزانەوە لە فازی ئا بۆ فازی بێ، لە بزووتنەوە نەتەوەییە سەرکەوتووەکاندا، پەیوەندیی بە جیاوازیی نەوەکانەوە هەبووە. دەکرێ بگوترێ کە حیزبی دێموکرات کە دواتر جێگەی کۆمەڵەی ژێکاف دەگرێتەوە، یەکەم حیزبە کە بەرنامەیەکی ڕوون و مۆدێرنی هەبێت. ئەو حیزبە سێ ئەرکی بۆ خۆی دیاری کردبوو: یەکەم ڕێکخستنی خەڵک و کۆ کردنەوەیان لە ژێر ئاڵای کوردستان، لە ڕێگای بەرنامەیەکی ڕوون و ڕێکوپێکی سیاسییەوە. دووهەم، گرێدانی خەباتی کورد بە خەباتی گەلانی دیکەی ئێرانەوە، بۆ دابین کردنی دێموکراسی و بەربەرەکانێ لەگەڵ فاشیزم. سێهەم، ڕاکێشانی پشتیوانیی هێزە ئازادیخوازەکان و دژە فاشیستەکانی جیهان.

جودا لە هەبوونی ئاڵا، کابینەی وەزیران، هێزی نیزامی، زمانی کوردی، وەک زمانی ڕەسمیی کۆماری کوردستان ناسرابوو. لەم قۆناغەی پرۆژەی نەتەوەییدا، کار دەکرا بۆ ئەوەی زۆرترین ڕۆشنگەری بکرێ و خەڵکانی دیکە بهێنرێنە نێو ڕیزی خەباتی نەتەوەییەوە. لەم قۆناغ بوو کە خەڵکی زۆرتر هاتنە نێو پرۆژەی دروست کردنی دەوڵەت، واتە قۆناغی کۆتاییی گەشەی پرۆژەی نەتەوەیی. دیارە کۆماری کوردستان، هەنگاوی گەورەی هەڵگرت لە پێناو بەرز کردنەوەی هۆشیاریی نەتەوەیی خەڵکی ڕۆژهەڵاتی کوردستان. لەم قۆناغەدا بوو کە زۆرترین خەڵک هاتنە لای بزووتنەوەی نەتەوەیی بۆ بەئەنجام گەیاندنی پرۆژەی نەتەوەییی داهاتوویان. بەڵام بە

هۆی زاڵ بوونی ساختاری کۆمەڵایەتیی لادێیی بەهێز و لاواز بوون و سنووردار بوونی وشیاریی نەتەوەیی لە نێو شارنشینەکانی ڕۆژهەڵاتدا، شانسی سەرکەوتنی پڕۆژەی دروست کردنی دەوڵەت لاواز بوو. بزووتنەوەی نەتەوەیی نەیتوانیبوو وشیاریی پێویست لە نێو کۆمەڵگای ڕۆژهەڵاتدا دروست بکا و لە هەمان کاتدا دامەزراندنی کۆمار، بە سەر نوخبەی کوردی ڕۆژهەڵاتدا کەوت. وەک باس کرا، زۆربەتی خەڵک لە لادێکان دەژیان و هەر خاوەن ملکێک، بە شێوەی مامناوەندی، خاوەنی ١٠ تا ١٠٠ لادێ بوو.

خەڵکیش لە باتی قەبووڵ کردن و پەیڕەوی کردن لە ناسنامەی نەتەوەیی، خۆیان بە ناسنامەی عەشیرەتی و لۆکاڵەوە پێناسە دەکرد. لە دەرەوەی شارەکان سەرۆک عەشیرەت و ئاغا و خاوەن ملکەکان، دەسەڵاتی تەواویان بە دەستەوە بوو. دیارە ئەمانە پێیان خۆش نەبوو بیر و بەرنامەی حیزب بڵاو ببێتەوە. ئەگەریش ملکدارەکان پشتیوانییان لە کۆمار دەکرد، لە بەر ئەوە بوو کە لە سیاسەتەکانی ڕەزاشا تووڕە بوون. لە زەمانی ڕەزا شادا زۆریان تووشی ستەمی نەتەوەیی ببون. بە گشتی پشتیوانییان لە کۆمار لە بەر وشیاریی نەتەوەیی نەبوو. لەم قۆناغەی خەباتی نەتەوەیی، کۆسپەکانی بەردەم گەشەی وشیاریی نەتەوەیی و باوەڕی ئازادی زۆر بوون و دامەزرانی ڕێکخراوێکی مودێڕن کە خاوەنی ناسنامەیەکی نوێ بێ، لە گەڵ سروشتی خەڵک نەدەهاتەوە. ژمارەی کادری تێگەیشتوو و تەشکیلاتی بۆ ڕێکخستن و وریا کردنەوەی خەڵک، زۆر کەم بوو. تەنیا لە بواری نیزامیدا کادری شارەزا و پێگەیشتوو هەبوون.

بەشێکی زۆری فەرماندەییی هێزی پێشمەرگەی کۆمار پێک هاتبوو لە سەرۆک عەشیرە و ئاغاکان و زیاتر لە ژێر دەسەڵاتی ئەواندا بوون هەتا کۆمار. لەم دۆخەدا، شتێک بە ناوی دیسیپلین لە ئارادا نەبوو. لە لایەکی دیکە، کرماشان کە لە ژێر کونترۆڵی بریتانییەکاندا بوو، بۆ ڕێبەرایەتیی کۆمار پڕۆژەیەکی کێشەدار بوو. بریتانییەکان بەرژەوەندییان لەگەڵ تاران یەکی دەگرتەوە تا لەگەڵ کورد. بۆیە لەو سەردەمەدا، ئیمکانی بڵاو کردنەوەی وشیاریی نەتەوەیی لە کرماشان زۆر لاواز بوو.

هەر چەند ئەندامانی کۆمەڵەی ژێکاف لە گەڵ ڕێبەرانی جووڵانەوەی پێشووی کورد لە ڕۆژهەڵات، جیاوازییان هەبوو، بەڵام ئاستی جیهانبینیی ئەوانیش، زۆر بەرفراوان نەبوو. ئەمە لە نووسینەکانی گۆڤاری «نیشتمان» دەردەکەوێ کە لەلایەن کۆمەڵەوە بڵاو بووەتەوە. قاسملوو بە هەڵسەنگاندنی نووسینەکانی گۆڤارەکە، پێی وا بوو کە بەڕێوەبەرانی کۆمار، باش لە ئاڵوگۆڕەکان و دۆخی نێودەوڵەتی، شارەزا نەبوون. ئەوان لەو سەردەمەدا، بریتانیا بە دۆستی کورد و تەنانەت بە ئاڵاهەڵگری ئازادی دادەنێن. لە نێو ڕێبەرانی کۆماردا، دەکرێ قازی محەمەد وەکوو تەنیا کەسایەتیی هزری ناو ببردرێ. لە گەڵ ئەوەشدا کۆمەڵە توانی هەستی نەتەوەیی لە نێو خەڵکی کوردستانی ڕۆژهەڵاتدا بڵاو بکاتەوە. دیارە دەبێ ئەوەش بگوترێ، کە دەرسەدێکی هەرە زۆری خەڵکی کوردستان لە سەردەمی دروست بوونی کۆمەڵە نەخوێندەوار بوون. لە ساڵی ١٩٤٥ زیاتر لە ٩٥٪ دانیشتوانی کوردستان نەخوێندەوار بوون (قاسملوو).

دەکرێ بگوترێ کە قۆناغی پێش کۆمار بە فازی «بێ» ناو ببردرێ، چونکە، نەک تەنیا وشیاریی نەتەوەیی لە ئاستی لۆکاڵی ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا مایەوە، بەڵکوو هەر وەک عەبدوڵڵا حەسەنزادە دەڵێ، لە کاتی دروست بوونی کۆماری کوردستاندا، حیزبی دێموکرات نە لە باری تەشکیلاتییەوە، نە لە بواری دەوڵەتدارییەوە، ئامادەییی تێدا نەبوو. دەکرێ

بگوترێ کە یەکێکی دیکە لە لاوازییەکانی کۆمار نەبوونی کۆمەڵگای مەدنیی بەهێز بوو، کە دەیتوانی ببێتە بڕبڕەی پشتی پرۆژەی کۆماری کوردستان. کۆمەڵگایەکی مەدەنیی ڕێکخراو، دەیتوانی لە تەیار کردنی کۆمەڵانی خەڵک بۆ داکۆکی لە مافە نەتەوەییەکانیان، لە کۆ کردنەوەی یارمەتی و زۆر بواری دیکە، خەڵکەکە بەسیج بکا. خاڵی لاوازیی بنەڕەتیی دیکەی کۆماری کوردستان، بە گوێرەی بۆچوونی کامرانی مەتین، پێکدژیی بنەڕەتی لە نێوان پێکهاتەی کۆمار، واتە پێگە ماددی و سەربازییەکانی کۆمار وەک پرۆژەی سیاسی نەتەوەییی مۆدێرن، کە لە سەر بنەمای چینی کۆمەڵایەتیی پێش-مۆدێرن و دواکەوتوو بنیاد نرابوو.

دامەزرانی کۆمەڵەی ژێکاف و پاشان حیزبی دیموکرات، نە تەنیا دابڕانێک بوو لە گەڵ جووڵانەوەکانی پێش خۆی لە ڕۆژهەڵات، بەڵکوو وتاری سیاسیی کوردیشی لەو پارچەیەی کوردستاندا داڕشتەوە. ئەمە لەوێ دەردەکەوێ کە دوای ڕووخانی کۆماریش، ئیدی ڕێبەرایەتیی حیزبەکان، بە گشتی کەوتنە دەست نوخبەی ڕووناکبیرەوە. بۆ وێنە، نوسخەی حیزبی دیموکرات، هەم لە باشووری کوردستان و دواتر لە سوریە و تورکیە پێک هاتن. کە بە گشتی ڕێبەرەکان و چالاکەکانیان، سەر بە چینی ڕووناکبیر (ئینتلیجێنسیا) و مودێرنی کورد بوون و زۆرتر کەسانی نیشتمانپەروەری پابەند بە پرسی نەتەوەییی کوردیان لە ڕیزەکانی خۆیاندا وەردەگرت.

دوای کۆمار تا ١٩٧٩ فازی B

لە دوای ڕووخانی کۆمار، هەتا شۆڕشی گەلانی ئێران لە ساڵی ١٩٧٩، لە ماوەی نزیک بە چوار دەیە، بزووتنەوەی نەتەوەیی لە ڕۆژهەڵات بە ڕێبەرایەتیی حیزبی دیموکرات، بە هەوراز و نشێوی زۆردا تێپەڕی. حیزبی دیموکراتی کوردستان لەگەڵ هەڕەشەی مان و نەماندا بەرەوڕوو ببوو. جیا لە مەترسی و هێرشە بەردەوامەکانی ساواک و هێزە ئینتیزامییەکانی شای ئێران، ململانێی نێوخۆییی ڕێبەرایەتیی حیزب و پشتیوانیی پارتی دیموکراتی کوردستانی عێراق لە باڵێکی نێو حیزب (بە ڕێبەرایەتیی ئەحمەد تەوفیق)، ڕێبەرایەتیی حیزبی ناچار کردبوو کار بۆ ڕزگار بوون لە ژێر ڕکێفی حیزبی توودە بکا، چونکە حیزبی توودە خۆی بە دەمڕاستی حیزبی دیموکرات دەزانی. کە وابوو، بە هۆی ئەو مەترسییانەوە، ئەولەویەتی حیزب، کار کردن بوو بۆ زیندوو مانەوە (Survival)، لە باری فیزیکی و ساختارییەوە و ڕاگرتنی ئیدیۆلۆژی و پرۆژەی نەتەوەییی ڕۆژهەڵات.

حیزب بە بەردەوامی لە هەوڵی خۆ ڕێکخستنەوە و خۆ سازکردنەوەدا بوو و ئەگەریش دەرفەتێکی سیاسی برەخسایە دەیقۆستەوە بۆ بڵاو کردنەوەی وشیاری و بەهێز کردنی پرۆژە نەتەوەییەکەی. جیا لەو دەرفەتانەی کە لە سەرەتای ساڵەکانی ١٩٥٠ بە هۆی بارودۆخی سیاسیی ئێران کە لە سەردەمی موسەددیقدا هاتبووە ئاراوە، ڕێبەرایەتیی حیزب بۆ زیندوو ڕاگرتنی بزووتنەوەی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، بەشێکی بەرچاوی چالاکییەکانیان لە باشووری کوردستان و بەغدا ڕادەپەڕاند. یەکێک لەو جموجۆڵە سیاسی و سەربازییانە کە حیزب لە ڕۆژهەڵات ڕێکی خست، بزووتنەوەی چەکداریی ساڵەکانی ١٣٤٦-١٣٤٧ بوو. دیارە بە هۆی دۆخی زاڵ بە سەر ڕۆژهەڵاتدا، هەم لە زەمان و هەم لە شوێن، جموجۆڵەکە لە ئاستێکی سنووردار بەڵام شوێندانەردا بوو. دیارە لەو دەمەدا مانەوەی ئەو کادر و ئەندامانەی حیزب کە لەگەڵ باڵی عەبدوڵڵا ئیسحاقی ڕێک نەبوون لە باشوور ئاسان نەبوو. بەڵام حیزب ئەو دۆخەی کە لە سەرەتای ساڵەکانی ١٩٥٠دا لە ئاکامی

ململانێی نێوان موسەددیق و شای ئێران دروست ببوو، توانی بقۆزێتەوەو خۆی ڕێک بخاتەوە. جیا لەوە، حیزب بە کەڵکوەرگرتن لەو فەزا سیاسییە کراوەیە توانی ویستەکانی گەلی کورد لە ڕۆژهەڵات زیاتر تەبلیغ بکا.

بۆ وێنە پاش پەسەند کردنی قانوونی دابەشکردنی بەرهەم لە نێوان وەرزێر و خاوەن مڵکەکاندا لە لایەن موسەددیقەوە، لە چەند ناوچەیەکی ڕۆژهەڵاتی کوردستان خۆپێشاندان بەرێوە چوون، و لە دەوروبەری بۆکان جووتیاران دژی خاوەن مڵکەکان ڕاپەڕین. ئەگەر چی ڕێکخراوەکانی حیزب هێشتا نەبووژابوونەوە، بەڵام ئەندامانی حیزب ڕێنوێنیی جووتیارانیان دەکرد حەقی خۆیان بە پێی قانوونی پەسەند کراو وەربگرن. هەوڵیان دەدا ڕاپەڕینی جووتیاران لە چاپەمەنییەکانی پێتەختدا بڵاو بکەنەوە. لەو سەروبەندەدا، ڕێکخراوەکانی حیزب بووژاندنەوەی باشیان بە خۆیانەوە بینی. دیارە حیزبی توودەش کادری خۆی ناردبوو بۆ یارمەتیی حیزب لە مهاباد. چەند مانگ لە کوردستان مانەوە و هێندێ بنچینەکانی کاروباری تەشکیلاتییان دارشت کە لە کاروباری حیزبیدا بەسوود بوون (قاسملو). خۆپێشاندانی لاوان کە لە دەرەوەی شاری مهاباد ئامادە ببوون بۆ بەشداری لە فێستیوالی لاوان لە بوخاریست، بە یەکەمین خۆپێشاندانی سیاسی دادەنرێ. لە خۆپێشاندانەکەدا، یەکێک لە لاوان کوژرا و لاوانی دیکە تەرمەکەیان هێنایەوە ناو شاری مهاباد. ئەو کات حیزب کە ڕێکخراوەکانی کاریان دەکرد، توانی خەڵک بەسیج بکا دژ بە گرتنی ٧٠ چالاکی سیاسی کە ڕێژیمی شا گرتبوونی (قاسملوو).

بزووتنەوەی ١٣٤٦-١٣٤٧ دەچێتە پاڵ ئەوانی دیکە، بۆ ڕاگرتنی وشیاریی نەتەوەیی. بە گوێرەی بۆچوونی هرۆک، ئەو گرووپە ئێتنیکییە بندەستانەی کە تا کۆتاییی سەدەی١٩، نەتوانەوە و ئاسیمیلە نەبوون، لە کۆتاییی سەدەی ١٩دا، کەسانێک لە هەناویان دەرکەوتن و پرۆژەی نەتەوەییان بۆ ڕزگاریی نەتەوەکەیان داڕشت و بە گشتی بە ئامانجەکانیان گەیشتن. لە دۆخی ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا، سەرەڕای کەندوکۆسپەکان، بزووتنەوەی نەتەوەیی زیندوو ڕاگیرا و بەردەوامیی پێ درا تا گەیشتە شۆڕشی گەلانی ئێران لە ساڵی ١٩٧٩. بزووتنەوەی نەتەوەییی کورد لەو دەرفەتانەی دەهاتنە پێش، کەڵکی وەردەگرت بۆ ناساندنی پرسی کورد بە غەیرە کوردەکان و میدیایی کردنی داواکانی کوردی ڕۆژهەڵات (قاسملوو). ئەوەی کە لەو سەروبەندەی ململانێی موسەددیق و شادا، ڕۆژنامە چەپییەکان و جەبهەی میللی باسی گرتنی چالاکانی سیاسی لە مهاباد دەکەن، لەو قۆناغەی خەباتی ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا بە سەرکەوتنی بزووتنەوەی نەتەوەیی دادەنرێ. سەرەنجام دەوڵەت مەجبوور بوو بە بێ دادگایی کردنیان، زندانیانی سیاسیی کوردستان ئازاد بکا. لەو ماوەیەدا بزووتنەوەی کورد گوڕوتینی باشی بە خۆیەوە بینیبوو. دیارە ئەم چالاکییانە لە پانتایەکی سنووردارادا بوون. گرنگیی ئەو چالاکییانەش لەوەدا بوو، کە توانیان هەستی وشیاریی بزووتنەوەی نەتەوەیی بپارێزن. بە کودتای ١٩ی ئووتی ١٩٥٣، ئەو فەزا سیاسییە کراوەیە کە لە دەورانی موسەددیق دروست ببوو، ئاسەواری نەما و دیسان ئەندامانی حیزب کەوتنەوە ژێر گوشار و گرتن و حیزب ناچار بوو پەنا بباتەوە بۆ خەباتی نهێنی.

کودەتای ١٤ی ژوئیەی ١٩٥٨ لە عێراق

کوودەتای ساڵی ١٩٥٨ بۆ کوردی باشوور هیوابەخش بوو. کوودەتاکە کۆتایی بە ڕێژیمی پاشایەتی و حکوومەتی نووری سەعید هێنا، و بۆ جاری یەکەم مافەکانی گەلی کورد لە دەستووری کاتیی عێراقدا چەسپێندران و دان بەوەدا نرا کە کورد و عەرەب لەو وڵاتەدا

هاوبەشــن. زمــان و ئەدەبیاتــی کوردی بە شــێوەیەکی کەموێنە دەرەتانی پێشکەوتنیان بۆ ڕەخســا. شــای ئێران دژی ڕێژیمی نوێی عێراق بــوو و کەوتبووە هەوڵــی کز کردنی. کوردســتانی عێراق بۆ تێکۆشــەرانی حیزبی دێموکرات ببوو بە پەناگایەک. تێکۆشــەرانی ڕۆژهەڵات هەرکات هەســتیان بە مەترســی دەکرد پەنایان دەبردە کوردســتانی عێراق و لە لایەن شۆڕشــەوە دالدە دەدران (عەبدوڵڵا حەسەنزادە). دوای شۆرشی ١٩٥٨ لە عێراق، کەم و زۆر ڕێبەرایەتیی حیزب گوێزرایەوە بۆ باشووری کوردستان. دیارە هاتنی ڕێبەرایەتی بۆ باشوور، بووە هۆی دروست بوونی کێشە و دووبەرەکیی نێوخۆیی.

سەرەرای دووبەرەکی لە نێوان بەشێک لە ڕێبەرایەتیی حیزب لەگەڵ پارتی دێموکراتی کوردستانی عێراق و پشتیوانیی مەلا مستەفا بارزانی لە بەشــێک لە ئەندامانی حیزب وەک ئەحمەد تەوفیق، باشــوور بــوو بە پەناگای تێکۆشــەرانی ڕۆژهــەڵات. بارودۆخــی لەبار لە باشــوور ئەو دەرفەتەی ڕەخســاندبوو کە ڕێبەرایەتیی حیــزب هێندێ لە کونفرانس و کۆنگرەکانی لە باشــوری کوردستان و بەغدا بەرێــوە ببــا. هەر وەهــا دوای کۆنفرانســی ٣ی حیزب کە لە ســالی ١٩٧١دا بەســترا، حیزب توانــی ڕێکخراوەکانی خۆی لە نێوخۆ ببووژێنێتــەوە و ڕۆژنامــەی کوردســتانیش بگاتــە دەســتی ئەندامــان و لایەنگرانــی حیزب لــە نێوخــۆی وڵات (حەســەنزادە). تەنانــەت لــە تارانیش لە نێــو خوێندکارانی حیــزب، ڕێکخراوی حیزبی دروســت ببوو و بڵاوکراوەکانی حیزب بڵاو دەبوونەوە. ئەمەش ئــەوە دەگەیەنێ، کە بزووتنــەوەی نەتەوەیی لــە ڕۆژهەڵاتی کوردســتان، ڕاســتەوخۆ و ناڕاســتەوخۆ، کاریگەریــی ئەرێنی و هێندێ جار نەرێنیی لە دۆخی سیاســیی باشــووری کوردســتان وەر گرتووە. نموونە بزووتنەوەی چەکداریــی ســاڵەکانی ١٣٤٦-١٣٤٧ ە، کە زیاتر لە ئاکامی ئەو گوشــار و بنبەســتەدابوو کە لە باشوورەوە بۆ سەر ڕێبەرایەتیی حیزب پێکهاتبوو.

لــە ١٩٧١ لــە شــاری کۆیــە حیزبی دیمۆکرات، کۆنفرانســی ٣ی خۆی دەگرێ و لەو کۆنفرانســەدا پەیڕەوی ناوخۆ و بەرنامەی حیزب پەســەند دەکرێ و وشــەی ئێران بۆ ناوی حیزبــی دێموکراتی کوردســتان زیاد دەکرێ. حیزب بە نیسبەت کۆمەڵەی ژێکاف، هەوڵ دەدا ئاســتی کۆنفرانس و کۆنگرەکانی بباتە سەر و بەتایبەت ڕۆڵی دوکتور قاسملوو لــە بەدامەزراوەیــی کردنــی ئۆرگانەکانــی حیزب بەر چاو دەکەوێ. ســەبارەت بە ڕۆڵی فیکریی دوکتور قاســملوو، حەسەنزادە دەڵێ، ئەو شــێکردنەوانەی کە دوکتور قاســملوو بۆ بەرنامەی حیزب کردوویەتی، وەک قوتابخانە بووە بۆ ئەو و لێی فێر بووە.

کاریگەریــی کۆمــار لە دروســت بوونی وشیاریی نەتەوەیی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، لــە دوای شۆڕشــی گەلانی ئێرانــدا بینرا و هەســت پێ کرا. ئەویش سەرەرای ئەوەی کە مــاوەی نزیک چوار دەیەی پــاش کۆمار، نە بزاوتێکی جیاواز لە ڕۆژهەڵات سەری هەڵداوە و نــە خەڵکی ڕۆژهەڵات ئــەو دەرفەتەیان بۆ ڕەخســاوە کە هەڵســەنگاندن بــۆ ڕەهەندە جیاجیاکانــی کۆمــار، چ وەک پرۆژەیەکــی نەتەوەیــی و چ وەک ئەزموونی دەوڵەتداریی نەتەوەیەکی بن دەســت، بکەن. بە بۆچوونی عەبــاس وەلــی، ســاختاری کۆمەڵایەتی و سیاســیی ناســیۆنالیزمی مۆدێرنی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردســتان، لە سەرەتای دروست بوونیەوە لــە ســالی ١٩٤٢ ەوە هەتا ئەورۆ، ئاڵوگۆڕی بەســەردا هاتووە. ئەم ئاڵوگۆڕانە لە نێو وتار و پراکتیکی ناســیۆنالیزمی کوردیدا خــۆی دەدۆزێتەوە. لە پاش شــۆرش بوو، کە توانرا کۆمار وەک پرۆژەیەکی نەتەوەیی و فاکتەرێکی کاریگەر لە ســەر دروست کردنی وشــیاریی نەتەوەیــی لە ڕۆژهەڵات باشــتر

بناسرێ و تا ڕادەیەک تیۆریزە بکرێ. پێویستە ڕۆڵ و دەوری هۆنراوە و ئەدەبی بەرگری کە بەرهەمی دوو شاعیری سەردەمی کۆمار، واتە هێمن و هەژار بوون و هۆنراوەکانیان کردبووە چەک و بەگژی دوژمنیاندا دەدا، لە بیر نەکەین. لە قۆناغی پاش شۆڕشدا بوو کە توانرا لایەنە جۆربەجۆرەکانی پێکهاتن و ڕووخانی کۆمار، کەسایەتیی پێشەوا، وشیاریی نەتەوەیی نەوەکانی دوای کۆمار، بە تایبەت نەوەکانی دوای شۆڕشی ١٩٧٩، بە بیرەوەرییەکانی کۆمارەوە گرێ بدرێتەوە. دیارە بیرەوەرییەکانی کۆمار، بە تاڵ و شیرینەوە، بە تێپەڕبوونی کات، بوون بە بیرەوەریی گشتیی بەشێکی بەربڵاوتری تاکەکانی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان. دیارە، کار کراوە بۆ دروست کردنی ئەم بیرەوەرییە گشتییە. بە تایبەت میراتبەرانی کۆمار، لە کاناڵی جیاجیاوە هەوڵیان داوە، لە ڕێگای نووسین و گێڕانەوەوە، بیرەوەرییەکانی ئەو سەردەمە بگوازنەوە بۆ نەوەکانی پاش کۆمار. چالاک بوونی حیزبەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان دوای شۆڕشی ١٩٧٩، بوونیان وەک ئەکتەری سیاسی و نیزامی لە مەیداندا و کار کردنیان بۆ دروست کردنی یەکەیەکی نەتەوەیی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان (خودموختاری)، تین و وزەی بێ سنووری بۆ بەهێز کردنی وشیاریی نەتەوەیی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا بەرهەم هێنا کە لە گەڵ قۆناغەکانی پێش دروست بوونی کۆمار و قۆناغی پاش ڕووخانی کۆمار، قابیلی بەراوەردکردن نەبوو. هەر وەک هرۆک دەڵێ، یەکێک لە هۆکارەکانی خێرابوونی وشیاریی نەتەوەیی گرووپە ئێتنیکییە بندەستەکان، زوڵم و زۆری نەتەوەی دەسەڵاتدار بەسەر گرووپە بندەستەکانە. لە حاڵەتی ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا بە حوکمی ئەوەی هەموو ڕێبەرانی کوردی ڕۆژهەڵات (سمکۆ، قازی، قاسملوو، شەرەفکەندی)، یان تیرۆر کراون یان لە سێدارە دروان، لە بیری تاکی کورددا و لە بیرەوەریی گشتیی کوردی ڕۆژهەڵاتدا، نە تەنیا بەرەو ڕادیکاڵیزە بوونی نەتەوەیی دەچێ، بەڵکوو، لە هەل دەگەڕێ بۆ خۆ ڕزگار کردن لە دۆخی نەخوازراو!

سیاسەتەکانی ڕێژیم بە هەڵاواردن دەرحەق بە زمان و فەرهەنگی کورد، بە دین و ئایینزاکانی کوردستان دەستی پێ کرد. دواکەوتوو ڕاگرتنی کوردستان لە بواری ئابوورییەوە، بێبەش کردنی کورد لە بەشداری لە بە ڕێوەبردنی کاروباری وڵات و ناوچەکانی خۆیاندا، لە نێوان گەلی کورد لە ڕۆژهەڵات و ناوەند، کەلێنی (Cleavage) مەزهەبی، فەرهەنگی، سیاسی و کۆمەڵایەتیی دروست کرد. داوا ڕەواکانی گەلی کورد لە ڕۆژهەڵات، بە چەک و توندوتیژی وڵام درانەوە. فەتوای خومەینی و شەڕی سێ مانگە، کوشتارەکانی دیکەی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، ڕۆڵیان هەبوو لە دروست بوونی هەستێکی هاوبەشی مەزلوومییەت لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان. شەهید کرانی دەیان هەزار کەس لە پێشمەرگە و خەڵکی مەدەنیی ڕۆژهەڵات، لە لایەن کۆماری ئیسلامییەوە، نەک لە ڕوانگەی کۆمەڵناسیی سیاسییەوە پەیوەندیی عاتیفی لە نێوان حیزبەکان و کۆمەڵگای ڕۆژهەڵاتدا دروست دەکا، بەڵکو، لە باری عاتیفیشەوە، پەیوەندیی خەڵکەکە بە خاکەکەیشییەوە بە هێز دەکا.

فازی سێ C پاش شۆڕشی ١٩٧٩

بە گوتەی هرۆک فازی C، ئەو پلەیە لە هۆشیاریی نەتەوەییە کە چالاکە نەتەوەییەکان تێیدا لە پێک هێنانی پێکهاتەیەکی کۆمەڵایەتی و دروست کردنی بزووتنەوەیەکی گەورە و بە هێزی جەماوەری، سەرکەوتوو دەبن. لەم فازەدا، بزووتنەوەیەکی کۆمەڵایەتیی تەواو دروست دەبێ و لق و باڵی ئیدیۆلۆژیکی جیای وەک، ڕۆحانی-محافزەکار، لیبراڵ و دێموکرات، کە هەر

یەکـەی بەرنامەی خۆی هەیە، لێ دروست دەبـێ. ئەم فـازەی کە هرۆک باسـی دەکا، دەکرێ لەگەڵ قۆناغی سـەردەمی شۆرشـی گەلانـی ئێران یـەک بگرێتـەوە، کە پاش شـۆڕش لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان حیزبگەلی جیاجیا بە ئیدیۆلۆژیی مارکسیستی، ئیسلامی و دێموکرات و هتد، دەرکەوتن. دیارە ئەم فازە ئاکامی ڕەوتی پێشکەوتووی هەر دوو قۆناغی A و B ە. بەشـداریی سەدان هەزار کەس لە میتینگی مەهاباد کە لە ڕۆژی ۱۱ ڕەشەمەی ۱۳۵۷ لە سەر بانگەوازی حیزبی دێموکراتی کوردسـتانی ئێران پێک هێنرا، دەکرێ وەک قۆناغی سـەرکەوتنی بزووتنەوەی نەتەوەیی ڕۆژهەڵات کە هرۆک بـە قۆناغی جووڵاندن Agitation نـاوی دەبـا، دیـاری بکرێ. ئەو میتینگـە کە تێیدا دکتور قاسـملوو پەیامی حدکا دەخوێنێتەوە و حیزب خەباتی ئاشـکرا و قانوونیی خۆی دەسـت پـێ دەکا، دەکرێ وەک خاڵی وەرچەرخان لە گەشـەی هەستی نەتەوەییـی کورد لای بەشـێک لە خەڵکی ڕۆژهـەڵات ناو ببـرێ. دیارە لـە فەزایەکی ئـازاددا ئەم میتینگە گیرا، بەڵام بەشـداریی دڵخوازانەی خەڵک لـەو کۆبوونەوە بەرینەدا، ئاسـتی وشـیاریی نەتەوەییی بەشـدارانی میتینگەکە نیشان دەدا.

وشـیاریی نەتەوەیی لە ڕۆژهەڵات بەرەو ناوچەکانی دیکەی وەک کرماشان و ئیلام، بە شێوەیەکی خێرا لە گەشەسەندندایە. ئەویش لە سـایەی چەندین فاکتـەری جیاوازدا، کە هەرە گرینگەکەیان، دەسـت پێ ڕاگەیشتن بە ڕاگەیاندن و دێموکراتیزاسـیون و گشتگیر بوونی ڕاگەیاندنە. تاکەکانی ڕۆژهەڵات، ئێستا زۆرتر لە ڕابردوو لە گەڵ پرسـی پێناسـەیی ڕووبەڕوو بوونەتەوە.

هەستی نەتەوەیی لە بەشەکانی کوردستان بـە هەمان ئەنـدازە نییە. کەچی وشـیاریی نەتەوەیـی لـە ناوچەکانی دەرەوەی شـاری کرماشـان، هەروەها لە پارێزگای ئیلام لەم یەک دوو دەیەی دواییدا لە گەشـەکردندایە، لـەو ناوچانـەی کە بە پێگـەی بزووتنەوەی نەتەوەیی دەناسـرێن، جەماوەر ڕێکخراوتر و بەربڵاوتر، وڵامـی داوای حیزبەکان دەدەنەوە بۆ داکۆکی لە مافە نەتەوەییەکانیان، ئەوەی کە هرۆک دەلـێ جووڵاندن (Agitation)، لە هێندێک لە شـارەکانی وەک کرماشان و ئیلام، وشـیاریی نەتەوەیی بگـرە ئێتنیکی، هێشتا شـۆڕ نەبووەتەوە ناو عامەی خەڵکەوە. هۆکارە بنەڕەتییەکانی، دەکرێ بگەڕێنەوە بۆ پرۆژەی شێواندن و گۆڕانی تایبەتمەندییەکانی شـار، لە ڕێگەی کۆلۆنیـزە کردنی ئیداری و گۆڕینـی دێمۆگرافیاکەی لـە لایەن دەوڵەتە ناوەندییەکانی ئێرانـەوە. هۆکارەکانی دیکەی گشـتگیر نەبوونـی وشـیاریی نەتەوەیی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، بەشـێکی پەیوەندی بـە کەمتەرخەمیی بزووتنـەوەی نەتەوەییی کـوردەوە هەبـووە و بەشـی سەرەکیشـی، توندوتێژیی سیسـتەمە سیاسییەکانی ئێران بوونەتە کۆسپ بۆی.

بەڵام وشـیاریی نەتەوەیی لە ناوچەکانی کرماشـان و ئیلام کە تا ئەم ساڵانەی دوایی و بگرە دەیەی ئاخر بوونـی نەبووە یان لاواز بـووە، بە هۆکاری جیاجیا لـە گۆڕاندایە. ئەم وشیارییە بە تایبەت لە نێو نوخبە (هونەرمەند، وەرزشوان هتد)ی شارەکانی کرماشان و ئیلام بە زەقی بەرچاو دەکـەوێ. گرتن و زیندانی کردنـی نوخبەی فەرهەنگیی ئـەم ناوچەیە، لەم ساڵانەی دواییدا، دەریدەخا، کە کۆماری

ئیسلامی بەهێزبوونی نوخبەی ئەم بەشەی ڕۆژهەڵات، وەک هەڕەشە دەبینێ. هۆکارێکی دیکە، زوڵم و زۆری نەتەوەیی و دینی، وای کردووە کە کەلێنی قووڵی فەرهەنگی و نەتەویی. . . لە نێوان دانیشتووانی ئەم بەشەی ڕۆژهەڵات لەگەڵ لایەنی دەسەڵاتداری سەردەست دروست ببێت.

خەڵکی ڕۆژهەڵات، لە ستراتیژیی جیاجیا، بۆ دەربڕینی وشیاریی نەتەوەیی کەڵک وەردەگرن. لە فەزای مومکیندا، بە دەسەڵات پێشان دەدەن کە خاوەنی تایبەتمەندیی جودای خۆیانن. ئەم هەستە هاوبەشە کوردییە، لە کاتی ڕووداو و کارەساتە جیاجیاکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا وەکوو؛ بە هاناوەچوونی خەڵک لە کاتی بوومەلەرزەی سەرپێڵی زەهاو، ڕووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ هەڕەشەی کۆرۆنا، لە پەیوەندی لە گەڵ کوردی بەشەکانی دیکە: نموونەی گرتنی عەبدوڵلا ئۆجالان، بوونی مام جەلال بە سەرۆک کۆمار، ڕیفراندۆم، شەڕی دژە داعش لە ڕۆژئاوا، نەورۆزی جامانەکان و .... خۆی پێشان دەدا. ئەم جۆرە جووڵانە، تایبەتن بە قۆناغی پاش شۆڕشی ١٩٧٩. ئەم قۆناغە قۆناغی وشیاریی نەتەوییی شارنشینەکانە.

ئەگەر پێش پەیدا بوونی ڕادیۆ، تەلەفزیونی سەتەلایتی و ئینتێرنێت بە حوکمی قەدەغە یان سنووردار بوونی بڵاوکراوەی کوردی، یان لەبەر نەخوێندەوار بوونی دەرسەدێکی بەرچاوی خەڵکی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، وشیاریی نەتەوەیی بە خێرایی گەشەی نەدەکرد، لە دوای پەیدابوونی ئامرازەکانی پەیوەندی و تێکنۆلۆژییەوە، گەشەی زیاتری بە خۆیەوەبینی. ڕادیۆ دەنگی کوردستانی ئێران کە لە ساڵی١٣٥٩دا دامەزرا، لەو بوارەدا دەوری بەرچاوی گێڕا. چونکە دوای شەڕی سێ مانگە، ئیدی دەرفەتی چالاکی هەتا دەهات بەرتەسک دەبووەوە. ئەو ڕادیۆیە توانی بۆشاییی پێکهاتوو بە هۆی نەبوونی ڕۆژنامەوە، پڕ بکاتەوە. کۆمەڵانی خەڵک، ئۆگری ڕادیۆ ببوون. لە ١٥ ساڵی خەباتدا، نزیک ١٥ جار ڕادیۆ جێگاکەی گۆڕی. تەنها یەک ڕۆژ لە ساڵی١٣٦٢دا کاری ڕاوەستا. دیارە لە ساڵی ١٣٧٣دا لە لایەن یەکیەتییەوە و لە سەر داوای ئێران پێشی بڵاو کردنەوەی ڕادیۆ دەنگی کوردستانی ئێران گیرا (حەسەنزادە).

هۆکارێکی دیکەی دروست بوونی وشیاری لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، ڕادیکاڵیزە بوونی ئیسلامی سیاسیی شیعەیە کە پێناسەی دەسەڵاتە لە کۆماری ئیسلامیی ئێران و جەوهەرەکەی ناسیۆنالیزمی فارسە. لە دوای هاتنەسەرکاری کۆماری ئیسلامیی ئێران و بەهێز بوونی تیۆلۆژیی شیعە، پەیوەندییەکانی نێوان دەسەڵاتدارانی سەرەڕۆ و کۆمەڵگەی کوردی، لە بەر خاتری بەرجەستە کردنی ڕۆڵی دین، بە تایبەت شیعەگەری وەک پێناسەی دەسەڵات، هەروەها بەکارهاتنی لە وتاری فەرمی و نیوە فەرمیی دەوڵەتدا، گرژیی تێ کەوت.

ئەم ڕادیکاڵیزە بوونە تەنیا بە ڕەهەندی ئایینییەوە نەوەستاوە. کەلێنە دینی، نەتەوەیی، فەرهەنگی و هتدەکان بە جۆرێک قووڵ بوونەوە. چینێک لەنێو بزووتنەوەی نەتەوەییی کورد، چاوی هیوای لەوە بڕیوە کە نوخبە و دەسەڵاتدارانی ناوەندگەرا، ددان بە لانیکەمی مافەکانی گەلی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا بنێن. بۆیە هیوایان بە پێکەوەژیان لەگەڵ ناوەند نەماوە. کەمینەی کوردی یاری، کە بە گشتیی دانیشتووی ناوچەکانی کرماشان و ئیلامن، هەر لە دروست بوونی کۆماری ئیسلامیی ئێرانەوە، لە کوردی سوننە خراپتر، لە بوارە جیاجیاکانی ژیانیان کەوتنە بەر هەڵاواردنەوە. چەندین ڕووداوی دڵتەزێنی خۆ سووتاندن، بۆ ڕسوا کردنی ئەو ئیهانەت و هەڵاواردنانە لە لایەن کوردانی یارییەوە ئەنجام درا. تایبەتمەندیی ئیتنیکی و زمانیی کورد کە سنووری کۆمەڵگای کورد دیاری

دەکەن، هەر لە دروست بوونی دەوڵەت-نەتەوەی مودێرن لە ئێراندا بوونەتە ئامانجی سەرکوت و قەدەخە کران.

سەرەرای گەشەی ئیسلامی سیاسیی سوننە لە رۆژهەڵاتی کوردستان، بەڵام حیزبە جەماوەرییەکانی رۆژهەڵاتی کوردستان، هەتا ئێستا تایبەتمەندیی سیکۆلاربوونی خۆیانیان پاراستووە. دەبێ ئەوەش بگوترێ کە گەشەی ئیسلامی سیاسی تەنها بە رۆژهەڵاتی کوردستان سنووردار نییە، بەڵکوو لە زۆربەی وڵاتانی ئیسلامی و بگرە لە دەرەوەی وڵاتانی ئیسلامیش، لە گەشەدایە.

لە دوای شۆرش، دروستبوونی دیاسپۆرایەکی بەرچاوی رۆژهەڵات لە دەرەوە، توانی لە بڵاوبوونەوەی وشیاریی نەتەوەیی لە رۆژهەڵاتی کوردستاندا کاریگەری دابنێت. شەری عێراق-ئێران و وێران بوون و ئاوارە بوونی بەشێک لە خەڵکانی رۆژهەڵات بەتایبەت لە پارێزگای کرماشان و هاتنیان بۆ عێراق و تێکەڵاو بوونیان بە کوردی باشوور، بێ شک لە سەر دروست بوونی وشیاریی نەتەوەیی کوردی رۆژهەڵات کاریگەریی هەبوو.

تاکی کورد لەوە ئاگادارە کە دەبێ لە عوقدەی ژێردەستەیی کە دەسەڵاتی سەروەر لە ئێران لە هەست و نەستیدا چاندوویانە، خۆی دەرباز بکا. لەم یەک دوو دەیەی ئاخردا، نوخبەی کوردی رۆژهەڵات توانیویەتی لە بوارە جیاجیاکاندا خۆی دەربخا. ئەم نوخبەیە وەک هرۆک دەڵێ ئالنگاری و چالشی بۆ نوخبەی جێگیری سەر بە دەسەڵات دروست کردووە. نۆخبەی کورد لە رۆژهەڵات، وەک هرۆک دەڵێ ئامادە نییە مەرج و ئیدئۆلۆژییەکانی نوخبەی باڵادەست قەبووڵ بکا. ئەو دەیەوێ وەک نوخبەی نەتەوەکەی خۆی بدوێت و داکۆکی لە بەرژەوەندییەکانی نەتەوەکەی خۆی بکات. بە تایبەت ئەم ملمانێیە لە نێو نوخبەی کوردی رۆژهەڵات و نوخبەی سەر بە نەتەوەی سەروەر، لە بواری راگەیاندندا لە دەرەوەی ئێران و رۆژهەڵاتی کوردستان بە زەقی دەردەکەوێ. بوارێکی دیکە، بواری لێکۆڵینەوەی ئەکادمیکە. نوخبەی ئەکادمیکی رۆژهەڵات قۆڵی لێ هەڵماڵیوە و لە بوارە جیاوازەکانی زانستدا لە رۆژهەڵات خەریکی لێکۆڵینەوە و بەرهەمهێنانن.

کۆبەند

دەکرێ قۆناغی پێش کۆمار بە قۆناغی چالاکیی فەرهەنگی و زمانەوانی، لە لایەن نوخبەی کوردەوە ناو ببەین، چونکە لەو قۆناغەی دۆخی کورددا، بە گشتی ژمارەی خوێندەوار زۆر کەم بووە و تاکی عەوامی کورد زۆرتر لە لادێیەکان ژیاون و پێناسەی عەشیرەتی، لۆکاڵ و ئایینی بەهێز بووە. پرۆژەی نەتەوەییش لە لای چینی شێخ، ئاغا و سەرۆک عەشیرەتەکانەوە رێبەرایەتی کراوە و پرۆژەی سیاسیی مودێرنیان نەبووە. تەنیا ویستوویانە، ناوەند بە سەریاندا حوکم نەکا و دەسەڵات لە دەست خەڵکی خۆجێییدا بێت.

گەشەی وشیاریی نەتەوەیی لە فازی ئا بۆ فازی سێ، واتە ئەو قۆناغەی کە بزووتنەوەی نەتەویی بتوانێ جەماوەر بجوڵێنێ بۆ داکۆکی لە مافە نەتەوەییەکانیان، بەرهەمی پرۆسەیەکی چەندین دەیەی خەباتی بەردەوامە. بزووتنەوەی نەتەوەیی لە رۆژهەڵاتی کوردستان، کاریگەریی زۆری لە خەباتی بەشەکانی دیکەی کوردستان وەرگرتوە. بەتایبەت تێکەڵاویی زۆری لەگەڵ خەباتگێرانی کوردی باکوور و باشوور هەبووە. دروست بوونی ناوچەی خودموختاری باشوور لە١٩٩١وە، پاشان گۆران بۆ هەرێمی فیدراڵ، هێز و تینێکی زیاتری بە وشیاریی نەتەوەیی لە رۆژهەڵات داوە. وەک هرۆک ئاماژەی پێ دەدا، پرۆسەی زوو یان درەنگ دروست بوونی وشیاریی نەتەوەیی، بە گشتی بەستراوەتەوە بە چروپریی تێکۆشانی چالاکان و گەیاندنی

وشیاری بە خەڵکانی مەبەست. بە جیهانی بوونی ڕاگەیاندن، پڕۆسەی دروست بوونی وشیاریی نەتەوەیی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستانی خێرا کردووە. بوون لە تاراوگە، ئەو دەرفەتەی بۆ تاکی کوردی ڕۆژهەڵات ڕەخساندووە هەتاکوو خۆی باشتر بناسێتەوە و خۆی لەو پێناسەیە داماڵێنێ کە بە سەریا سەپێنراوە. تاراوگە ئەو دەرفەتەش دەدا کە تاکی کوردی ڕۆژهەڵات، ئەو زانیارییە هەڵانە کە لە لایەن دەسەڵاتی سەردەستەوە، پێی تەڵقین کراوە، لە بیر و هزری خۆیدا بسڕێتەوە و بە دوای ناسنامەی پوختەی کوردایەتیی خۆیدا بگەڕێ.

بە کار هێنانی میتۆدی دروست کردنی نەتەوە بچووکەکان، نیشان دەدا کە ناسیۆنالیزمی کورد زیاتر لە یەک میتۆدی گرتووەتە بەر بۆ دروست کردنی هەستی نەتەوەیی. لە بواری جوغرافیا، ناسیۆنالیزمی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، سەرەتا لە لای ئاغاکان (سمکۆ) و کەسایەتییە ئایینییەکان (قازی) سەری هەڵداوە و بە پێی دۆخەکە، جۆغرافیای ناوەندی نەتەوەیی گۆڕاوە. لە پڕۆسەی فازەکانی ئا، بێ، سێ، وشیاریی نەتەوەیی گەشەی کردووە و لە بواری کۆمەڵایەتییەوە پەرەی سەندووە، بە جۆرێ کە خەڵکی دیکە و چینی دیکە هاتوونەتە ناو پڕۆسەی ڕۆشنگەریی نەتەوەییی ڕۆژهەڵاتی کوردستانەوە و لە باری جوغرافییەوە هۆشیاریی نەتەوەیی، ناوچەی دیکە و پانتاییی زیاتری گرتووەتەوە.

سەرچاوەکان

سجادی، عەلائەدین- تاریخ جنبشهای کوردستان ـ مترجم رئوف کریمی انتشارات کردستان ۱۳۷۹

Gellner, Ernest. Nations et nationalismes. Paris, Payot, 1989.

Anderson, Benedict. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism (Anglais) Broché – 17 novembre 2006

Ozoglu, Hakan. Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries. SUNY Press, 2004 - 186 pages.

McDowall, David. A Modern History of the Kurds. London, I. B. Tauris and Co Ltd. 2004.

Jwaideh, Wadie (2006). Op. cit, p. 24.

سەرچاوەی پێشووتر. سجادی

Sardashti,Yasin, چەند لاپەڕەیەک لە مێژووی گەلی کورد لە ڕژهەلاتی کوردستان بەرگی یەکەم سلێمانی ۲۰۰۷

Hassanpour, Amir. The Kurdish Experienceby published in MER189

هەمان سەرچاوە

هەمان سەرچاوە

بۆ شیکردنەوەی ئەم نووسراوەیە، لە سەرچاوە تیورییەکانی قۆناخەکانی دروست بوونی هۆشیاریی نەتەوەییی خوارەوە کەڵکم وەرگرتوە:

• Miroslav HrochHroch, M. (1995). De l›ethnicité à la nation. Un chemin oublié vers la modernité. Anthropologie et Sociétés, 19 (3), 71–86. https://doi. org/10. 7202/015370ar

• Hroch, Miroslav. National Romanticism: The Formation of National Movements. Traduction de Derek Paton. Central European University Press

• Maxwell, Alexander “Typoplogies and phases in nationalism studies: Hroch’s ABC schema as basis for comparative terminology” In: nationalities papers 2010.

• HROCH, MIROSLAV. Nationalism and national movements: comparing the past and the present of Central and Eastern Europe In: Nations and Nationalism 2 (l), 1996, 35-44. 0ASEN 1996

• FilosoJckaFaculta, University Karlovy, nam. J. Palacha 2, 110 00 Praha 1, Czech Repub

کُردها با کامران متین در گفتگو با غزل صدر۱۸. ۰۳. ۱۹۹۹ enligne : https://www. aasoo. org/fa/articles/2858?fbclid=IwAR30kH68kiGED1CFjQ7UfRk9fdMuKQgkW49TcrDfegwJxoCm_PmFNffEmk4

Vali, Abbas. « Silence au Rojhelat : une étude de cas », Anatoli [En ligne], 8 | 2017, mis en ligne le 22 mars 2018, consulté le 02 mai 2019. URL : http://journals. openedition. org/anatoli/606 ; DOI : 10. 4000/anatoli. 606

بۆ شیکردنەوەی دۆخی کۆمار، تا ڕادەیەکی زۆر لە پەرتوکی دەنگی کورتە مێژووی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئیران/ عەبدولرەحمان قاسملوو عەبدوڵلا و حەسنزادە کەڵکم وەرگرتووە.

Enligne : https://youtubedownload. pro/video/ei-9saTVNTFhmTzZScStlTmJBQWVnUT09. html